

POLITICĂ ȘI DIPLOMAȚIE

POLITICA ECLEZIASTICĂ A LUI MIHAI VITEAZUL ÎN TRANSILVANIA

Pompiliu Teodor

Epoca lui Mihai Viteazul deține în istoriografia română un loc privilegiat, determinat de acțiunea politică și militară a domnului Țării Românești. Interferându-se în confruntările dintre marile puteri, el a devenit, după cucerirea Ardealului, o personalitate de prim plan. Recâștigarea independenței și înfăptuirea unirii Țărilor române au făcut să sporească interesul pentru personalitatea domnului român, considerat de contemporani un erou al creștinătății. Interesul istoricilor a fost stimulat și de bogăția informațiilor, în condițiile proliferării produselor tiparului și a perfecționării mijloacelor de comunicare.¹

Domnului unificator i-au fost consacrate, în istoriografia română, în secolul al XIX-lea sub semnul romantismului, monografii care accentuau semnificația națională a faptei și proiectau asupra ei ideile proprii epocii naționalismului. Deopotrivă, istoricii străini ai secolului al XIX-lea s-au oprit la epoca lui Mihai, consacrandu-i pagini memorabile, începând cu Johann Christian von Engel, un strălucit elev al Göttingenului, care i-a portretizat personalitatea în termeni obiectivi.² Începând cu ultima treime a secolului, în prelungirea spiritului critic din istoriografia germană, se afirmau zorii unor noi tentative de restituire a faptelor domnului român și a epocii sale prin istorici de obârșie ardeleană, cum a fost sasul Willibald Stefan Teutschlaender care i-a dedicat o semnificativă monografie. Pentru istoricul sas, Mihai Viteazul reprezintă o personalitate ce depășește interesul național, limitat, situându-se în sfera istoriei generale, care a determinat soarta Țărilor române într-o vreme a confruntărilor dintre imperiali și otomani.³

Începând cu sfârșitul secolului, sub influența spiritului critic junimist și a contactelor istoricilor români cu școlile istorice europene, personalitatea lui Mihai Viteazul pătrunde în marile sinteze de istorie a românilor, de la A. D. Xenopol la Nicolae Iorga⁴, R. W. Seton-Watson, C. C. Giurescu, devine subiectul unor monografii rezistente alcătuite de Ion Sîrbu, Nicolae Iorga și Petre P. Panaitescu.⁵ Cu deosebire anii ce au urmat înfăptuirii idealului național în 1918 au fost fertili pentru restituirea epocii lui Mihai Viteazul prin noile informații oferite de sursele străine, care au adâncit cunoașterea semnificației europene a acțiunii politice a principelui român. În acest sens, lucrările lui Gh. I. Brătianu⁶ și Ioan Lupaș⁷ au contribuit în mare măsură la descifrarea sensului unirii Țărilor române și a politicii marelui domn în Transilvania.

¹ Mihai Berza, *Mihai Viteazul și Unirea Țărilor Române*, în vol. *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, București, 1985, p. 44-52.

² Johann Christian von Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, Halle, 1804, în *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. III, București, 1984, p. 83-84.

³ Willibald Stefan Teutschlaender, *Mihail der Tapfere. Ein Zeitung Charakterbild aus der Geschichte Rumäniens*, Viena, 1879, apud *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. III, p. 334.

⁴ Alexandru D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ed. IV-a, București, 1988, p. 124-305; Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, 1985, p. 431-442; Idem, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1989, p. 137-158; Idem, *Histoire des Roumains et de la roumanité orientale*, vol. V, București, 1940, p. 316-450; Robert W. Seton-Watson, *A History of the Roumains*, Cambridge, 1934, p. 61-72; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, Partea I, Ed. IV, București, 1943, p. 258-407.

⁵ Ion Sîrbu, *Istoria lui Mihai Viteazul, domnul Țării Românești*, București, 1904-1907; Nicolae Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I-II, București, 1935; Petre P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936.

⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité Roumaine*, București, 1943, p. 151-159.

⁷ Ioan Lupaș, *Istoria Unirii românilor*, București, 1937.

Acestei bogate literaturi i s-a asociat istoriografia postbelică, care a făcut, în pofida oscilațiilor interpretative, să înainteze frontiera cunoașterii istorice în direcția înțelegerii unificării Țărilor române. Relevante sunt studiile lui Ioan Nistor⁸, Petre P. Panaitescu⁹ și David Prodan¹⁰, care au fost de natură să aducă lumină acolo unde soluțiile extreme se confruntau.

Cu acest prilej încercăm să reluăm o problematică derivată din tema majoră a unității românești, politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania ca parte componentă a unui mai larg ansamblu de relații europene care, în ultima analiză, a stat sub semnul cruciadei târzii.¹¹ Asupra acestui aspect s-au rostit autorii sintezelor de istoria românilor, istoria bisericii¹², monografiile și studiile speciale. Dar contribuția hotărâtoare prin izvoarele date la lumină îi aparține lui Iorga care prin două studii a oferit noi temeuri documentare înțelegerii acțiunii domnului român în sfera politicii bisericești.¹³ De alminteri, istoricul vieții religioase a românilor din Ardeal în *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria* a sesizat pe bună dreptate un mare adevăr istoric. „Ceea ce unise politicește se sfârmase, ceea ce el unise bisericește pe bază națională în Ardeal trebuie să rămâie pentru vecie legat, cu toate întâmplătoarele încercări de a desface această unitate atât de prielnică.”¹⁴ Același Nicolae Iorga în monografia pe care i-a dedicat-o, potrivit unor idei ce le expusese și cu un alt prilej, arunca o undă de îndoială, creatoare însă, asupra unei posibile conștiințe naționale. „Mai sus în ce privește o adevărată conștiință națională nu se ridică el deocamdată, în vijelia de griji căzute năpraznic asupra lui. Și totuși acest simț că toți românii de aceeași fire, trebuie să fie împreună era în acele spirite.”¹⁵

La puțină vreme Panaitescu a consacrat o sistematică și riguroasă analiză a activității lui Mihai Viteazul pe tărâm ecleziastic. Discutând caracterul unirii lui Mihai Viteazul el rămâne pe aceeași linie interpretativă cu Iorga, fapt ce s-a răsfrânt și asupra aprecierilor în materie de politică bisericească ce sunt subordonate opiniilor sale despre unificarea Țărilor române. Totuși, istoricul vorbește de existența unei solidarități instinctuale mărturisită de politica lui ecleziastică.¹⁶ La un scurt interval după, apariția cărții lui Ioan Lupaș despre unirea românilor a însemnat o revenire la discutarea aspectelor politicii ecleziastice în Ardeal, ceea ce a condus la o reafirmare a viziunii naționale. Istoricul de la Cluj, considerând pe Mihai Viteazul „cel dintâi înfăptuitor al unității național-politice”, relansează interpretarea romantică a unificării Țărilor române. Asemenea lui Panaitescu, Lupaș a descifrat în politica ecleziastică a principelui în Transilvania sentimentul solidarității cu cei de un neam. „Trebuie arătat că sămânța ideii naționale nu a lipsit din faptele de cărmuire ale lui Mihai, nici în Transilvania, nici în Moldova. Întărirea vechilor legături ierarhice dintre mitropolia Transilvaniei și a Ungrovlahiei, scutirea preoților români de poverile robotelor iobăgești și încuviințarea dreptului de pășunat pe seama satelor românești, tot atâtea măsuri impuse dietei ardeleni prin mijlocirea personală a lui Mihai - două dovezi îndestulătoare că în sufletul lui ardea dorința să fie ocrotitor părintesc al neamului său dintre Carpați și Tisa.”¹⁷

⁸ Ion Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XXVIII, 1945-1946, p. 448-456.

⁹ Petre P. Panaitescu, *Unificarea politică a Țărilor Române în epoca feudală*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 70-76.

¹⁰ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1984, p. 110-118.

¹¹ Al. Randa, *Pro Republica Christiana. Die Walachei im „Langen” Turkenkrieg der Katolischen Universalmächte (1593-1606)*, Monachii, 1964.

¹² Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1989, p. 137-154; Idem, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, 1908, p. 218-226; Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geagiului, Silvașului și Belgradului*, Blaj, 1902, p. 65-69; Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 217-218; Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, ed. II-a, vol. I, București, 1991, p. 502-504.

¹³ Nicolae Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom XXVII, București, 1904, p. 1-35; Idem, *Documente nouă în mare parte românești relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom. XX, București, 1899, p. 21-66.

¹⁴ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 161.

¹⁵ Idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. II, București, 1979, p. 102.

¹⁶ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 217-218.

¹⁷ Ioan Lupaș, *Istoria Unirii românilor*, București, 1937, p. 149.

În aceeași perioadă Gheorghe I. Brătianu se arată și el precaut în interpretarea politicii lui Mihai, a caracterului ei, deși aportul lui ni se pare revelator. Dacă istoricul este reticent la ideea unei solidarități naționale la românii din Transilvania și Țara Românească, el recunoaște existența unor indicii despre o dorință instinctivă care l-a făcut să manifeste solicitudine pentru populația și clerul român din Ardeal. „Trebuie remarcat în rest că în lipsa unei conștiințe naționale care nu s-a format decât mai târziu, instinctul unității mai mult sau mai puțin, nu a lipsit cuceritorului Transilvaniei.”¹⁸ Ulterior, proiecția realităților regimului de stări asupra politicii principelui a adus în prim plan raportul etnie-stare-confesiune.¹⁹ Perspectiva proiectată dinspre legislația dietală și considerațiile făcute din unghiul spiritului Reformei, definit ca „naționalizarea rugăciunii”²⁰ sunt de natură să conducă la reevaluarea întregii probleme a politicii ecleziastice a lui Mihai Viteazul în Transilvania. Astăzi nu este nici o îndoială că opera lui Brătianu oferă și în cazul epocii lui Mihai argumente menite să clatine concluzii tranșant formulate în istoriografie.

Din contribuțiile ce au urmat, studiul lui Ioan Nistor, consacrat stăpânirii lui Mihai în Transilvania, reprezintă un sistematic bilanț al cercetărilor, semnificativ pentru momentul traversat de istoriografia română.²¹ Tributar informației editate și în special documentelor publicate de Iorga, studiul conferă spațiu analizei politicii religioase a lui Mihai în Transilvania, dacă nu exegezei corespondenței cu împăratul din care semnaleză tentativa restructurării religiilor recepte.²² Membrul Academiei Române încheia o epocă din istoria scrisului românesc peste care s-a așternut ceața dogmatismului stalinist.

În jurul anilor '60 studiile lui Petre P. Panaitescu și Ștefan Pascu readuc în atenție o temă practic abandonată, primul reluând problema unificării politice în Evul mediu și cercetarea solidarităților medievale²³, al doilea tema mișcărilor țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai în Transilvania.²⁴ Deși Panaitescu insistă asupra diferitelor tipuri de solidaritate medievală, consideră hotărârile dietale în favoarea satelor românești și preoților lor nesemnificative, trecând ușor, comparativ cu ceea ce scrisese în monografie, peste solidaritatea ortodoxă și rolul lui Mihai Viteazul în destinul Mitropoliei Ardealului care a căpătat în acei ani o nouă organizare. În ce privește studiul consacrat mișcărilor țărănești prilejuite de cucerirea Ardealului, Ștefan Pascu, pe urmele lui Ioan Lupaș, relevă existența unei solidarități la românii din Transilvania cu cei din Țara Românească. Referitor la subiectul nostru, studiul minimalizează, în tonul epocii, politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul.

În interval de câțiva ani, după traversarea experienței tratatului de *Istorie a României*, David Prodan a socotit fapta lui Mihai Viteazul în istoria Transilvaniei un „moment” de turnură prin raportarea lui la sistemul constituțional al principatului în cele două alcătuirii ale sale, națiunile politice și religiile recepte.²⁵ În politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul, istoricul a sesizat consecințele posibile ale unor mutații de ordin constituțional. „E evidentă tendința de a scuti - scrie istoricul - preoțimea română de sarcini, de a o ridica la egalitate cu preoțimea religiilor «recepte», de a număra credința răsăriteană în rândul religiilor constituționale. Ceea ce ar fi putut atrage după sine ridicarea a însăși națiunii române în rândul națiunilor politice. Ridicarea religiei române printre națiunile politice putea fi cu atât mai gravă, cu cât biserica românească din Transilvania acum era supusă mitropoliei din Târgoviște, legată ierarhic de Țara Românească.”²⁶ În istoria problemei, interpretarea dată politicii ecleziastice a lui Mihai Viteazul, prin raportare la precizările

¹⁸ Gheorghe I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943, p. 155.

¹⁹ Idem, *Sfatul domnesc și Adunarea stărilor în Principatele Române*, Evry, 1977, p. 106-115; Idem, *Les Assemblées d'États et les roumains de Transylvanie*, în *Revue des Études Roumaines*, vol. 13-14, 1974, Paris, 1975, p. 50.

²⁰ Idem, *Les Assemblées d'États...*, p. 52-53.

²¹ Ion Nistor, *op. cit.*, passim.

²² *Ibidem*, p. 490-491.

²³ Petre P. Panaitescu, *Unificarea politică...*, p. 71-76.

²⁴ Ștefan Pascu, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, 1956, p. 123-150.

²⁵ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1984, p. 111.

²⁶ *Ibidem*, p. 102-108.

consacrate genezei noțiunii de națiune română²⁷, pe fundalul evoluției conceptului de la medieval la epoca modernă, reprezintă o deschidere spre înțelegerea semnificației politice a aspectelor de ordin ecleziastic. Plasarea „momentului” Mihai Viteazul în limitele posibilului, acesta se dovedește la nivelul aspirațiilor timpului și nu în sfera sensibilității moderne a secolului al XIX-lea.

În esența lor, contribuțiile la care ne-am referit sugerează necesitatea reluării politicii ecleziastice a lui Mihai Viteazul. Această dimensiune din activitatea domnului merită o reexaminare având în vedere atât noile cercetări consacrate Mitropoliei Ardealului²⁸, cât și progresele pe care le face studiul națiunii medievale și a primelor manifestări ale conștiinței naționale moderne.²⁹

În această ordine de idei rolul instituției mitropoliei la românii din Transilvania prezintă o însemnătate majoră, dacă luăm în considerare faptul că dimensiunea confesională se suprapune celei etnice, ortodoxia românilor, considerați nerecepți din punct vedere constituțional.³⁰ Reexaminarea politicii ecleziastice a lui Mihai Viteazul se recomandă și din rațiuni ce țin de raporturile interconfesionale în Evul mediu și epoca premodernă, datorită împrejurărilor de ordin constituțional care au făcut din confesiune în Transilvania un element constitutiv juridic, iar pentru români un cadru de manifestare publică. Raporturile religioase în secolul al XVI-lea s-au mișcat în Transilvania între toleranță și intoleranță³¹, împrejurare care a îngăduit și acțiunile lui Mihai Viteazul, menite să fortifice ortodoxia Transilvaniei. În condițiile în care românii fuseseră eliminați dintre stări și ca atare din sistemul politic reprezentativ, Mihai Viteazul s-a orientat în politica transilvăneană spre ortodoxie în care a văzut un posibil suport.

Ca atare, revenirea la politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania, la politica religioasă în general din zona Țărilor române, într-o epocă în care confruntările dintre catolicism, reformă și ortodoxie³² erau manifeste, este de natură să aducă un plus de înțelegere semnificației unirii.

Cucerirea Transilvaniei din rațiuni politico-militare, de refacere a coaliției antiotomane³³, a constituit, așa cum bine se cunoaște, începutul unui capitol de istorie politică cu multiple implicații interne transilvănene, general românești și europene, dacă avem în vedere țelurile Contrareforme. În acest amurg al Evului mediu cruciada târzie, la care Țările române aderaseră, i-au dezvăluit domnului, odată cu realitatea regimului de stări din Transilvania, și necesitatea unei baze proprii stăpânirii pe care o reprezenta. Confruntat cu ostilitatea națiunilor politice, organizate în dieta Transilvaniei, și mai cu seamă a nobilimii, Mihai cristalizează o linie politică menită să contracareze, printr-o proprie bază socială și etnică forța reprezentată de națiunile politice și confesiunile recepte. Dorința de integrare a Stărilor muntene în regimul de Stări ardelen³⁴, afirmată tocmai în această perioadă cu claritate în tratatul din mai 1595, dezvăluie, paralel cu solidaritatea etnică a boierimii, și solidaritatea ortodoxă din spațiul românesc. „Și toate bisericile românești care sunt în ținuturile craiului vor fi supt jurisdicția și dispusul arhiepiscopiei din Târgoviște, potrivit cu dreptul bisericesc și rânduielile acelei țări muntene și-și vor avea veniturile obișnuite.”³⁵

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Mircea Păcurariu, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980, p. 104-129.

²⁹ Șerban Papacostea, *Statul românesc în secolele XIV – XVI. Rolul său în consolidarea entității poporului român*, în vol. *Națiunea română*, Coordonator științific Ștefan Ștefănescu, București, 1984, p. 234-252.

³⁰ David Prodan, *op. cit.*, p. 102-109.

³¹ *Ibidem*, p. 94-101; L. Binder, *Grundlagen und formen der toleranz in Siebenbürgen bis zur mitte des 17 – Jahrhundert*, Köln – Wien, 1976, p. 116-123.

³² Oskar Haleki, *From Florence to Brest (1439-1596)*, în *Sacrum Poloniae Millenium*, Tom. V, Rzym, 1958, p. 199-420.

³³ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 145-160; Andrei Pippidi, *L'option de Michael le Brave*, în *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Paris, 1980, p. 53-65; Idem, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVII*, București, 1983, p. 182-189.

³⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor*, p. 106-115; Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 113-117; Ion Ionescu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia (1595)*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, V, 1962, p. 111-140.

³⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. III, p. 209-213.

Inserarea în tratat a unei atari prevederi indică cu claritate că la acea dată în politica stărilor din Țara Românească vis-à-vis de Transilvania componenta religioasă își avea locul ei. Relansarea în noile circumstanțe politice a unor mai vechi legături între ortodoxia munteană și ardeleană, devine deplin explicabilă într-o vreme în care stările Țării Românești își căutau o legitimitate în principatul vecin. Subordonarea bisericilor românești din Ardeal mitropoliei Țării Românești își asociază noi înțelesuri dacă o raportăm la ascendentul Contrareformei în timpul lui Sigismund Báthory³⁶ și la situația bisericii ortodoxe ardelene care a cunoscut în a doua jumătate a secolului al XVI-lea o puternică influență calvină. Organizarea episcopatului româno-calvin sub Gheorghe din Sîngiorz, intervenția dietei de la Sibiu în sprijinul calvinizării sunt o dovadă a ofensivei protestante asupra bisericii românești.³⁷ În acești ani politica de calvinizare se accentuează având suportul forului reprezentativ al stărilor, precum și al principelui care întărește hotărârile sinodului de la Aiud din 1569 și impune inovații de natură liturgică calvinizante, îngăduind preoților a doua căsătorie.³⁸

În lumina acestor fapte de istorie ecleziastică transilvăneană, textul tratatului de la Alba Iulia privind extinderea autorității Mitropoliei de la Târgoviște asupra bisericilor românești din Transilvania câștigă noi înțelesuri dacă vom observa că este vorba în tratat despre „toate bisericile românești care sunt în ținutul craiului” care erau supuse autorității mitropoliei Țării Românești. Formula menționată de tratat devine inteligibilă dacă o raportăm la decretul lui Sigismund prin care lui Ioan de Prislop, devenit mitropolit al Transilvaniei, i se conferă autoritatea, la scurtă vreme, la începutul lui iunie același an, asupra popilor românești din Țara Făgărașului. „Ioanni Prislopi Ecclesiarum Valachalium in Transilvania superintendenti, ut quemadmodum in Terra Fogaras singulos Florenos annuatim exigere possit”³⁹ Decretul așează preoțimea românească „sub mîna și puterea lui Ioan ot Prislop” scoțând-o de sub autoritatea episcopatului calvin. Nu este o simplă coincidență în faptul că prevederea tratatului referitoare la „toate bisericilor românești” însemna de fapt toate comunitățile ecleziastice românești din principat, inclusiv din Țara Făgărașului. Emiterea decretului în 4 iunie 1595, la o dată atât de apropiată de încheierea tratatului din 20 mai nu este decât traducerea în fapt a prevederilor acestuia.

Examinarea aspectelor de ordin religios din politica celor două țări poate întări convingerea că în vederile lui Sigismund Báthory a intrat și o restaurare a ortodoxiei transilvănene prin anularea efectelor calvinizării în unele zone ale Transilvaniei care nu se aflau sub jurisdicția mitropoliei Ardealului, cazul Țării Făgărașului. Nu este, așadar, nici o îndoială că în 1595 se perfectă o apropiere a catolicismului în spiritul Contrareformei, biruitor în Transilvania prin principii din familia Báthory, și lumea ortodoxă românească. În acest moment se poate observa o convergență de interese anticlavine și în general antiprotestante în politica principilor transilvăneni și a factorilor politici din Țara Românească, la cele două stări, boierimea și clerul.

Aspectele menționate sunt încadrabile unei problematici mai largi din Europa centro-orientală de ordin religios, unirea bisericilor, relansată spre sfârșitul secolului în legătură cu acțiunea antiotomană în pregătire.⁴⁰ Rezultă din izvoarele vremii că politica Contrareformei este în plină expansiune tocmai în acești ani în întregul spațiu răsăritean, acționând cu rară vigoare pentru revitalizarea episcopatelor catolice din Moldova și Țara Românească și implicit împotriva comunităților reformate.⁴¹ Nicolae Iorga, cu extraordinarul lui spirit de pătrundere, a intuit interesul lui Sigismund Báthory care se orientase spre ortodoxia ardeleană pentru a contracara influența calvină din propria lui țară, unde mai viețuiau reminiscențele episcopatului româno-calvin. „Acest ucenic al iezuiților, care așază pe un episcop latin, Dimitrie Napragy în scaunul de

³⁶ Cesare Alzati, *Terra Romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo 1500*, Milano, 1981, p. 89-130, 209-317.

³⁷ Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești*, p. 36-44; Nicolae Iorga, *Sate și preoți*, p. 22-25; Idem, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 175-179; Zenovie Păclișanu, *Istoria bisericii române unite*, în *Buna Vestire*, IV, 1975, nr. 3-4, p. 23-94.

³⁸ Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 40-41; Nicolae Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 28-29.

³⁹ Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 65; Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, vol. II, București, 1969, p. 348-349.

⁴⁰ Oskar Halecki, *op. cit.*, p. 199-420.

⁴¹ Cesare Alzati, *op. cit.*, p. 12.

la Alba Iulia, ignorând pe superintendentul calvin și luptând să desrădăcineze erezia, n-avea nimic împotriva ortodoxiei românești în sine. Ba, era bucuros ca ea să se înalțe, să se organizeze deplin, desfășurându-se din legăturile de până atunci cu calvinismul și ajungând în stare să se poată apăra și pe viitor de orice îndemn din această parte.”⁴² Interesul Contrareforme era desigur orientat spre combaterea calvinismului care prinsese teren în spațiul transilvănean la mijlocul secolului organizând un episcopat româno-calvin, dar avea în vedere și o mai generală politică catolică prozelită în rândul ortodoxiei românești. De aceea stăruințele principelui în ce-i privește pe români ținteau și la posibilitatea unei uniri. Înțelegerea împrejurărilor de politică religioasă din Transilvania este posibilă deci prin raportare la unirea de la Brest și la acțiunea Contrareforme din acești ani în rândul românilor ardeleni, amenințați de calvinism.

Începutul îl face în Transilvania politica lui Ștefan Báthory care prin decretul din 5 octombrie 1571 îi acorda lui Eftimie dreptul de a predica „cuvântul lui Dumnezeu cel curat și drept” și să slujească celor de „ritul său.”⁴³ Principele, prin acest decret, inițiază o nouă politică față de ortodoxia ardeleană⁴⁴ care, comparativ cu prozelitismul calvin, urmărea stimularea unui dialog cu ortodoxia care va cunoaște o nouă fază în timpul lui Sigismund Báthory și Mihai Viteazul când tendințele de unire în spiritul actului de la Brest vor fi tot mai evidente. Este neîndoielnic însă că politica de deschidere spre ortodoxia ardeleană și împotriva calvinismului trebuie căutate în vremea lui Ștefan Báthory. Acțiunea acestuia s-a caracterizat prin măsuri de restaurare a catolicismului prin echilibrul realizat între religiile recepte și promovarea unei politici școlare de anvergură în spiritul catolicismului.⁴⁵ Sfințirea ca episcop a lui Eftimie la Peč, la o autoritate superioară, reprezentată de patriarhul Macarie⁴⁶, semnifică încercarea de organizare a vieții religioase ortodoxe din Transilvania. Decretul din 3 august 1572 îi acordă lui Eftimie dreptul de a predica pretutindeni în Țara Ardealului și părțile ungurești, cu mențiunea că poate propovădui, învăța și să facă slujbele. Se atrage atenția dregătorilor să nu se amestece în atribuțiile lui și în perceperea veniturilor și totodată să nu mai îngăduie divorțurile în schimbul plății de șase zloți.⁴⁷ Ștefan Báthory, printr-un nou decret din 13 februarie 1573 extinde autoritatea episcopului și asupra bisericilor din Maramureș.⁴⁸

Insistența lui Ștefan Báthory în sfera ortodoxiei române, de fortificare și organizarea ei prin autoritatea puterii centrale, materializată în extinderea autorității lui Eftimie în principat și în Partium, prin drepturile care i se garantează, precum și interzicerea celei de a doua căsătorii a preoților reprezintă măsuri menite să anuleze efectele episcopatului româno-calvin. Deși în timpul lui Ștefan Báthory sistemul religios se stabilizează la cele patru religii recepte, cu excluderea ortodoxiei, politica de toleranță a principelui ardelean vis-à-vis de religia românilor este o realitate conturată. Această politică era contrară de fapt opiniei dietei care în 13 noiembrie 1571 era hotărâtă să mențină situația anterioară.⁴⁹

Interesul catolicismului în a doua jumătate a secolului a fost direcționat spre contracararea protestantismului care sprijinea cauza Imperiului otoman. Papalitatea, după conciliul de la Trent, s-a orientat spre problematica estului, neglijată atâta timp cât Roma era confruntată de reforma bisericii și de revoluția protestantă. Sfântul Scaun intenționa să compenseze pierderile suferite în vest, relansând ideile unirii de la Florența. Soluția era însă inseparabilă de problema dominației otomane care făcea să se năruie orice șansă de reunire a bisericilor. Așa se explică faptul că în

⁴² Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. I, p. 218.

⁴³ Idem, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul...*, p. 30-31.

⁴⁴ Cesare Alzati, *op. cit.*, p. 112.

⁴⁵ V. Biro, *La politique religieuse et scolaire d'Etienne Báthory en Transylvanie*, în vol. *Etienne Báthory, roi de Pologne, prince de Transylvanie*, Cracovia, 1935, p. 47-81.

⁴⁶ Cesare Alzati, *op. cit.*, p. 113.

⁴⁷ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 92.

⁴⁸ Cesare Alzati, *op. cit.*, p. 114; Hurmuzaki, vol. XV / I, p. 655-656.

⁴⁹ *Monumente Comitiale Regni Transylvaniae*, vol. II, p. 507.

⁵⁰ Oskar Halecki, *op. cit.*, p. 172.

aceste circumstanțe Pius al V-lea, încă de la începutul pontificatului său, în 1565, după conciliul de la Trent și moartea lui Soliman (1566), face eforturi de organizare a unei ligi antiotomane, idee care va rămâne constantă în obiectivele Sfântului Scaun.⁵⁰ Coaliția antiotomană, preconizată în acești ani, se va materializa în ultimul deceniu al secolului când, pe fondul războiului declanșat, se vor întee și încercările de reunire a bisericilor, finalizate în hotărârea de la Brest care a marcat, prin unirea rutenilor, un prim succes al catolicismului în spațiul răsăritean.

În acest sfârșit de secol se remarcă în zona românească o prezență tot mai insistentă a catolicismului prin măsuri de revitalizare a episcopatelor catolice. În acest context se continuă dialogul cu ortodoxia română din Transilvania care își asociază noi dimensiuni în contextul alianței dintre Transilvania și Țara Românească. Prevederile tratatului din 1595 indică cu certitudine noua fază în raporturile ortodoxie-catolicism, contribuind totodată la consolidarea unității religioase a românilor. Tratatul, așa cum s-a putut vedea, avea o tendință anticalvină, intenționând să eradiceze reminiscentele efectelor episcopatului româno-calvin.

După Călugăreni, politica domnului român cunoaște o nouă și semnificativă inițiativă în prelungirea stipulațiilor tratatului. Astfel, cu prilejul vizitei făcute la Alba Iulia, în decembrie 1596 Mihai Viteazul a obținut de la Sigismund îngăduința fondării unei mănăstiri cu hramul Sfintei Treimi pe care a înzestrat-o cu danii. Aici va rezida Ioan de Prislop ca mitropolit, numit încă din 1585 și hirotonisit în Țara Românească, urmând o mai veche tradiție care a funcționat și în timpul predecesorului său Ghenadie, ce purta titlul de „mitropolit a tot Ținutul Ardealului și Orăzii.” Numirea lui Ioan de Prislop ca „episcop superintendent al bisericilor românești” indică, împotriva formularisticii calvine, rangul său superior față de Spiridon ce stăpânea în părțile din Nordul Ardealului.⁵¹

Despre ctitoria lui Mihai Viteazul amintește și Petru Movilă într-un cunoscut text, revelator prin lămuririle sale. „Și cu jurământ s-au învoit toți locuitorii Ardealului să se zidească biserica, care niciodată să nu se risipească. Și îndată a început domnul a zidi (dar nu în cetate, ca nu cumva cu schimbarea vremilor să o risipească, ci în marginea orașului lângă zidul cetății, într-un loc frumos) și zidind-o a sfințit-o, și episcopia a mutat-o acolo (căci înainte trăiau în alt loc episcopii) unde până astăzi este cu ajutorul lui Dumnezeu și a așezat acolo pe cel dintâi episcop de la Belgrad, Ioan, bărbat smerit și sfânt, care trăind acolo cu sfințenie s-a învrednicit a primi și cu darul facerii de minuni.”⁵² Învăluită în haina legendei, realitatea ctitoriei lui Mihai Viteazul și așezarea reședinței mitropoliei este un fapt real, confirmat și de alte izvoare. Episcopul catolic Napragy afirma în 1602 că principele a înzestra mănăstirea cu moșii, ceea ce evident că mărturisește o atitudine binevoitoare a principelui față de biserica ortodoxă din Ardeal.⁵³ Ridicarea unei mănăstiri și fixarea reședinței mitropoliei, cu încuviințarea lui Sigismund, atestă un nou curs în politica Contrareformei față de ortodoxia transilvăneană. El nu era determinat doar de rațiunile coaliției antiotomane, ci de o serie de alte considerente care prezidau politica răsăriteană a Contrareformei.

Pentru înțelegerea resurecției ortodoxiei transilvănene trebuie să avem în vedere întreaga complexitate de factori care au acționat. Între acești factori, un rol important l-a deținut, fără îndoială, mișcarea ortodoxiei din interiorul spațiului intracarpatic, la care s-a asociat replica ortodoxă din Țara Românească și Moldova la presiunile Reformei și Contrareformei. Acțiunile, menite să confere o nouă organizare bisericii ortodoxe din Ardeal, au fost stimulate de Reformă și mai cu seamă de calvinism, care cu sprijinul dietei și principilor, au consacrat hotărârile sinoadelor calvine românești. Ca instituție reprezentativă, sinodul a colaborat însă la cristalizarea unei structuri instituționale unitare. În aceeași vreme, reacția ortodoxiei la prozelitismul calvin a coincis cu politica lui Ștefan Báthory de contracarare a efectelor calvinismului prin revitalizarea ortodoxiei.

⁵¹ Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 60-61.

⁵² Nicolae Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul...*, p. 6

⁵³ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV, p. 287.

Evoluția vieții eclesiastice românești din Transilvania a fost însă în legătură și cu mișcările din interiorul bisericii din Țara Românească și Moldova unde, spre sfârșitul secolului, se înregistrează atitudini împotriva prozelitismului catolic din zona ruteană.⁵⁴ Ruperea de Constantinopol a episcopilor din Liov și Brest în 1593 determină convocarea sinodului de la Iași din august 1594, cu participarea ierarhilor moldoveni și munteni, în care s-au luat hotărâri pentru întărirea ortodoxiei primejduite. Tot în timpul domniei lui Mihai Viteazul se va convoca în Țara Românească sinodul de la Târgoviște din 13 aprilie 1596, important pentru organizarea internă a vieții bisericești. Hotărârile sinodului erau o replică la acțiunile Contrareformei care aveau în vedere reorganizarea încă din 1591 a episcopatului catolic de Argeș.⁵⁵

În lumina acestor fapte prevederile tratatului de la Alba Iulia din mai 1595 apar ca o consecință a mișcărilor religioase din epocă. Este de observat că ortodoxia română, asaltată de prozelitismele calvin și catolic, reacționează prin măsuri de organizare a vieții monastice și prin încercări de organizare și consolidare a ierarhiei și vieții religioase. În Transilvania, asaltată de Reformă într-o perioadă anterioară, ortodoxia sub principii catolici parcurge o perioadă de organizare a mitropoliei cu sprijinul Contrareformei. Este de remarcat că înfăptuirea lui Mihai Viteazul a avut loc în contextul refluxului Reformei, manifest din vremea lui Ștefan Báthory și mai cu seamă din timpul ascendentului Contrareformei în Transilvania sub Sigismund Báthory și a războiului antiotoman. Această mutație religioasă s-a petrecut într-un cadru de politică central-europeană, al înfruntării dintre coaliția creștină și Imperiul otoman. Aceste fapte sunt de natură să explice convergența de interese dintre stările Țării Românești, boierime și cler, și politica Contrareformei care, în condițiile războiului antiotoman, năzuia la atragerea ortodoxiei în vederea unei viitoare uniri. Realizarea acestui țel era posibilă prin înfrângerea otomanilor și refluxul Reformei din zona central-orientală a continentului, dar și prin sprijinirea contrareformei ortodoxe.

În acest cadru de politică europeană s-a interferat și resurecția ortodoxiei din Moldova, Țara Românească și Transilvania, sprijinită de politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul. Dacă subordonarea ierarhică a bisericilor românești din Ardeal, stipulată de tratatul din 1595, avea un sens hotărât antic Calvin, măsurile sinoadelor de la Iași și Târgoviște erau îndreptate împotriva asaltului Contrareformei în epoca uniunii de la Brest. Aparent contradictorie, politica lui Mihai Viteazul și a stărilor rămâne fundamental atașată ortodoxiei pe care o voiau consolidată în Țările române. Dacă în cazul Transilvaniei Mihai colaborează cu Sigismund împotriva calvinismului, în Țara Românească și Moldova caută să stăvilească penetrația catolicismului prin procesul de unire a bisericilor.

Deci, în acest context s-a desfășurat și în cele din urmă s-a desăvârșit opera de organizare și consolidare a ortodoxiei ardelenilor prin stabilirea definitivă a reședinței mitropoliei la Alba Iulia. În acest proces de consolidare, intervenția domnului român a fost hotărâtoare fiindcă prin tratative purtate cu principele Ardealului a obținut îngăduința ridicării unei mănăstiri ca reședință a scaunului mitropolitan. Faptul semnifică recunoașterea unei ierarhii superioare ortodoxe în capitala principatului, căreia, potrivit hotărârilor princiare, urmau să se subordoneze și zonele controlate de calvini. Astfel, titlul de mitropolit, purtat de Ghenadie și Ioan de Prislop, atestă indubitabil existența unei mișcări interne de agregare a ortodoxiei, care s-a desăvârșit în condițiile convergenței de interese politice care a determinat apropierea ortodoxiei de acțiunea Contrareformei în zona ardeleană. Opera de instituționalizare a ierarhiei ortodoxe, în spiritul politicii lui Mihai Viteazul, se împlinește prin numirea lui Serghie, egumen de Tismana, colaborator al lui Mihai Viteazul, ca episcop de Muncaci, sufragane al lui Ioan de Prislop. Numirea lui Serghie trebuie relaționată de politica religioasă a domnului care urmărea să acorde un sprijin ortodoxiei din Polonia și Ungaria Superioară, precum și din comitatele nordice ale Ardealului.⁵⁶ Această numire este însă și în legătură cu politica Habsburgică orientală și în zonele menționate spre contracararea calvinismului. De altminteri, tratatul din 1598 cu imperiul conținea și prevederea

⁵⁴ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 98-99.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 101-103.

⁵⁶ Ovidiu Ghitta, *Un colaborator al lui Mihai Viteazul. Episcopul Serghie*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, Tom. XXVII, 1985-1986, p. 375-382.

garantării libertății religioase. „Cât privește religia, Maiestatea sa împăratul și regele ne garantează exercitarea pașnică a legii noastre și promite nici slujbele bisericești ale episcopilor și preoților noștri a le opri, nici a ne sili pe noi staturile și stările țării noastre să treacă la altă lege.”⁵⁷ În iulie 1600, după cucerirea Moldovei, Mihai cere: „călugării și popii și mădularele lor din legea lor și din obiceiul lor nimeni să nu-i scoată.”⁵⁸ Împăratul în răspunsurile sale din 12-21 septembrie, garantează în cazul Moldovei libertăți de ordin religios pentru preoții și călugării ortodocși, potrivit postulatelor domnului. „Ecclesiastici vero qualescunque, sive Romani, sive Graeci dogmatis tam ij qui monasteriys mancipati, quam alii qui libere degunt, jura, privilegia, bona sua integra et illaesa servant, qui prae caeteris pro christianae pietatis studio honorandi ac protegendi sint.”⁵⁹ Textele sunt revelatoare pentru politica religioasă a lui Mihai Viteazul în Moldova și deopotrivă pentru optica imperiului. În timp ce Mihai Viteazul, în condițiile create de unirea de la Brest era atent la protejarea ortodoxiei, împăratul ținea să obțină garanții pentru biserica catolică din Moldova. Așadar Habsburgii, la cererile lui Mihai, pretindeau drepturile, privilegiile și protecția atât asupra clerului ortodox, cât și asupra celui latin.

Prin urmare, în lumina știrilor, deocamdată parcimonioase cu detaliile, rezultă cu claritate opțiuni religioase, îndrumate spre organizarea instituțională a ortodoxiei, care, poate, în opinia lui Iorga, să fie privită și ca națională. În fapt ceea ce s-a petrecut în plan religios și ecleziastic între 1595-1597 este o primă etapă din politica lui Mihai Viteazul pe acest tărâm. Noutatea acestei politici constă în intervenția statului Țării Românești în raporturile religioase din Transilvania prin tratatul din 1595 care garantează subordonarea ierarhică a bisericilor românești din Ardeal, Mitropoliei din Târgoviște. Pentru aceste motive tratatul poate să fie considerat ca un moment de turnură în raporturile dintre românii din Transilvania și cei de la sud de Carpați. Astfel, se poate spune că în vremea lui Mihai Viteazul s-a trecut de la o solidaritate instinctivă la o solidaritate efectivă prin acțiuni concrete care au sprijinit procesul de instituționalizare din biserica ardeleană. Ridicarea unei noi reședințe și statornicirea scaunului mitropolitan la Alba Iulia, precum și ctitoriile domnului în Transilvania mărturisesc o linie politică care se va împlini după cucerirea Ardealului.⁶⁰

A doua etapă a politicii domnului se va desfășura începând cu stăpânirea în Transilvania. Între măsurile pe care Mihai Viteazul le-a întreprins este și schițarea unei politici ecleziastice vis-à-vis de preoțimea românească. Potrivit propunerilor înaintate dietei de către Principe, instituția reprezentativă a regimului de stări, între 26-27 iulie 1600 hotărăște: „În ce privește a doua dorință a Măriei Tale, ca persoanele preoților români să nu mai poată fi silite de nimeni la robote am respectat și în această privință dorința Domniei Tale și am hotărât, ca preoții români să fie scutiți pretutindeni, în persoana lor de astfel de slujbe.”⁶¹ Măsura propusă și aprobată de dietă indica cu limpezime o inițiativă politică pe care o vedea realizabilă în sfera ecleziastică și totodată prin întărirea și colaborarea micii nobilimi românești.⁶²

Revendicarea unui statut social emancipat de servitute pentru preoțimea română se încadra politicii pe care o concepuse în favoarea ortodoxiei în perioada precedentă. Mihai Viteazul în politica lui ardeleană a văzut în emanciparea preoțimii de iobăgie o posibilitate de cristalizare a unei baze sociale pentru propria stăpânire. Coroborarea măsurilor sale în sfera ecleziastică cu propunerile făcute dietei în legătură cu dreptul de pășunat al satelor românești, mărturisește intenția de sprijinire a elementului românesc din Ardeal.⁶³ Astfel opera de instituționalizare a bisericii ortodoxe prin fixarea unui sediu permanent la Alba Iulia, măsurile în favoarea satelor

⁵⁷ *Relațiile internaționale ale României în documente*, Editate de Ion Ionescu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, București, 1971, p. 178.

⁵⁸ Nicoale Iorga, *Documente nouă...*, p. 483.

⁵⁹ Constantin Giurescu, *Documente răzlețe din Arhivele Vienei (1535-1720)*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. I, București, 1915, p. 291.

⁶⁰ Ștefan Meșș, *Istoria bisericii*, vol. I, p. 179-182; Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, vol. I, Cluj-Napoca, 1982, p. 72-77.

⁶¹ Ioachim Crăciun, *Dietele Transilvaniei ținute sub domnia lui Mihai Viteazul (1599-1600)*, Extras, București, 1939, p. 21.

⁶² Ion Nistor, *op. cit.*, p. 496-500.

⁶³ Ioachim Crăciun, *op. cit.*, p. 20-21.

românești și, mai cu seamă, emanciparea preoțimii de iobăgie reprezintă fațetele unui program politic care ținea mai departe decât sfera unor probleme de ordin ecleziastic. În realitate avem de a face cu un program înfăptuit în două etape care lasă să se întrevadă o politică întemeiată pe etnicul românesc și în avantajul lui. *Prin măsurile domnului român suntem în preajma unei relații ce se stabilea între etnie și confesiune care a devenit cheia de boltă a politicii de emancipare în viitor.*

Politica confesională a domnului român nu poate însă să fie separată de raporturile stabilite cu Contrareforma. În legislația dietală din vremea stăpânirii românești în Ardeal, la propunerea lui Mihai Viteazul, se hotărăște un articol îndreptat împotriva celei de a doua căsătorii a preoților ortodocși. „Am hotărât și aceasta ca, dacă vreun preot român s-ar recăsători și satul nu ar vesti pe vlădică cu prilejul vizitației canonice, șpanii să poată lua de la astfel de sat două sute de florini pe seama Măriei Tale.”⁶⁴ Articolul este revelator pentru atitudinea anticalvină a domnului, îndreptată evident împotriva hotărârii sinodului episcopatului româno-calvin care a îngăduit a doua căsătorie. Sunt cunoscute și alte măsuri luate de Mihai Viteazul împotriva calvinilor și unitarienilor, în deplină concordanță cu acțiunile Contrareforme. Alungarea preoților calvini și înlocuirea lor cu iezuiți, porunca de închidere a bisericilor unitariene și convingerea împărtășită de contemporani că Mihai nu mai voia să îngăduie în Transilvania credința unitarienilor, calvinilor și evreilor, se întemeia pe colaborarea domnului cu factorii Contrareforme.⁶⁵ Măsurile erau deopotrivă îndreptate împotriva nobilimii calvine din dietă, dar în aceeași vreme exprimau convergența ortodoxie-catolicism în spațiul transilvănean. Pentru Mihai Viteazul eradicarea consecințelor episcopatului româno-calvin era imperioasă, atâta vreme cât instituția atenta la suprimarea ortodoxiei în Transilvania. De aici și convergența de interese cu catolicismul de la Ștefan Báthory la Sigismund Báthory.

În politica ecleziastică ardeleană a lui Mihai Viteazul apar și alte tendințe dinspre Imperiul Habsburgic și Contrareformă. În corespondența imperială prin care se răspunde cererilor domnului apare propunerea referitoare la restructurarea sistemului religiilor recepte. „Eu, împăratul rog pe Domnia ta, să nu lași într-acel loc mulți credincioși numai să lași 3: greci și frânci și lotreni, numai să gonești calvinii și arianii și să le iai beserica, să o dai unde vrei vrea Domnia Ta, alta te rog să trimiți oameni la Clujvar în toate casele să fie câte 23 oameni că sîn răi.”⁶⁶ Textul este neașteptat pentru politica ecleziastică care se cristaliza în dialogul dintre Mihai Viteazul, imperiu și Contrareformă. Propunerea, se pare, a venit dinspre curtea imperială, deoarece în text nu figurează ca răspuns la solicitarea lui Mihai. Intenția împăratului avea în vedere o politică antiprotestantă, din care se exceptau, din rațiuni politice, luteranii sași.

Cercetările de până acum au evidențiat, pe baza documentelor publicate de Veress, acțiunile anticalvine ale domnului în Transilvania, ceea ce atestă că Mihai Viteazul s-a raliat politicii Contrareforme pe care a susținut-o dinspre interesele ortodoxiei. Țelurile catolicismului urmăreau, din perspectiva unei mai generale politici în Răsăritul ortodox, unirea românilor cu catolicismul în spiritul uniunii de la Brest. Papa Clement al VIII-lea i s-a adresat lui Mihai recomandându-l protecției domnești pe episcopul de Argeș, Bernardinius, pentru a-și duce la bun sfârșit misiunea.⁶⁷ Dintr-o altă corespondență rezultă interesul papei pentru atitudinea domnului vis-à-vis de religia catolică⁶⁸ ceea ce se confirmă prin scrisoarea lui Clement al VIII-lea, adresată domnului, în 29 aprilie 1600. „Scrisoarea pe care Domnia Ta ne-ai trimis-o în luna trecută februarie și în care arăți osebita râvnă întru ajutorarea creștinătății împotriva turcilor, vrăjmașii comuni și atât de cruzi, ne-a fost foarte plăcută și îți laudăm foarte mult acea noblețe sufletească pe care tu o arăți, precum și statornicia < ta >; dar scrisoarea ta ne-ar fi fost, desigur, cu mult mai plăcută dacă ne-ar fi vestit despre tine acel lucru pe care, din voința proteguitoare către tine, îl așteptam cu nerăbdare încă de multă vreme și, fără îndoială dorim să fi ascultat de sfatul cel bun ca, lepădând orice schismă și orice greșeli, să primești cu toată inima unirea cu biserica catolică și apostolică pe care Dumnezeu, tatăl îndurării, a voit să o păstorim noi, nevrednicul, care, deși nu-i stăm alături prin merite, avem

⁶⁴ *Ibidem*, p. 22.

⁶⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 176.

⁶⁶ N. Iorga, *Documente nouă...*, p. 24.

⁶⁷ *Mihai Viteazul în conștiința europeană. Mărturii*, vol. V, București, 1990, p. 232.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 256.

locul și puterea prea fericitului Petru, întâiul între apostoli, pe care domnul Hristos l-a rânduit mai-marele întregii sale biserici și păstor al tuturor oilor sale și cel mai mare propovăduitor < al său >. Iar nouă ne este de ajutor și ne face plăcere să nădăjduim că se va întâmpla aceasta; că, cu voia Domnului, te vei alătura nouă în legătura credinței unite și a iubirii < de aproape și > că, întru nădejdea chemării noastre, vei fi vlăstar al bisericii propovăduitoare și parte trupului nostru, și cu adevărat fiu al nostru iubit întru Hristos, așa cum sunt și ceilalți principii catolici care recunosc și cinstesc biserica romană drept maică și povățuitoare a tuturor bisericilor. Nu se poate spune că este ceva mai de trebuință pentru mântuirea sufletului tău, ceva mai de seamă pentru gloria trainică, ceva mai presus pentru un folos deplin, decât această singură hotărâre.”⁶⁹ În continuare, cu nădejdea solidarității catolice, promite ajutor împotriva vrăjmașilor și îl îndeamnă pe Mihai să rămână credincios tratatului cu Rudolf II-lea. Încheierea este fără echivoc: „Iar Dumnezeu să-ți lumineze pe deplin gândul tău cu strălucirea întregii milostiviri și a luminării dumnezești, așa încât să nu-ți mai rămână nici o umbră în cuget, iar noi și toți principii catolici să ne bucurăm pe deplin de adevărata unire < a bisericii > tale cu biserica < romană >, fără de care nu există mântuire.”⁷⁰ Scrisoarea reprezintă o piesă de rezistență pentru descifrarea politicii religioase din Țările române nepusă deplin în valoare de istoriografia română. Ea este lămuritoare pentru țelurile urmărite de Sfântul Scaun după unirea de la Brest în Țările române și mai cu seamă pentru intențiile în legătură cu Mihai Viteazul. Rezultă, din informațiile deținute până în prezent, că războiul antiotoman își avea fațeta lui religioasă, încadrându-se în planurile papalității prin care se puteau crea premisele unirii bisericii răsăritene cu Roma. Scrisoarea vine ca o confirmare a aprecierilor lui O. Halecki care a întrevăzut în cazul unirii de la Brest orientarea politică a papalității în Răsărit.⁷¹

Privită din această perspectivă, politica religioasă a lui Mihai în Transilvania ne apare într-o altă lumină, în măsura în care ea este relaționată cu obiectivele Contrareforme și cu demersurile imperiale. Restaurarea ortodoxiei, consolidarea ei prin emanciparea de sub autoritatea episcopatului calvin intra în vederile catolicismului transilvănean după o perioadă de ascendent a calvinismului. Așa se explică politica Báthoreștilor care secundau papalitatea în planurile ei de anihilare a efectelor calvinismului în mediul ortodox în vederea creării climatului pentru unirea bisericii răsăritene cu Roma.

În acest context de istorie religioasă s-au asociat și propunerile împăratului de restructurare a sistemului religiilor recepte, prin introducerea religiei ortodoxe, alături de catolicism și luteranism, ca a treia religie admisă constituțional. Propunerea lui Rudolf al II-lea este făcută în același spirit al unirii bisericilor, menită să pregătească condițiile perfectării ei în spațiul românesc. Din informațiile deținute până acum, se știe că Mihai Viteazul a acționat în spiritul cererilor imperiale, procedând la acțiuni anticlavine și antiunitariene, urmărindu-și propriile țeluri. El a încercat și a reușit să fortifice ortodoxia, consolidându-i ierarhia centrală prin măsuri ce au dus la extinderea autorității mitropoliei în zonele aflate sub control calvin. A reușit să impună dietei emanciparea preoților de iobăgie, în persoana lor, ceea ce a determinat o evoluție nouă în istoria raporturilor cu nobilimea. Încercarea de creare a unei elite rurale era menită să ofere o bază socială stăpânirii românești în Ardeal. Este important să subliniem că sugestia făcută de Mihai dietei și hotărârea acesteia cronologic se plasează după propunerile de restructurare a sistemului religiilor recepte făcute de împărat. Ceea ce înseamnă că domnul român încerca să creeze condițiile pentru conturarea unei posibile stări ecleziastice românești, atâta vreme cât nu putea fi vorba de reprezentarea unei stări nobiliare românești.

În ce măsură Rudolf al II-lea era hotărât efectiv să sprijine restructurarea sistemului este cu anevoie să deslușim. Că Habsburgii erau interesați în fortificarea catolicismului prin atragerea ortodoxiei la unire este un lucru neîndoielnic. Opoziția unei diete în care reformații erau prevalenți, obliga, fără îndoială, la întărirea stării catolice. Pe un alt plan, măsura servea evident planurilor de ansamblu ale Sfântului Scaun în politica lui răsăriteană. Ele se loveau însă în Transilvania nu

⁶⁹ *Ibidem*, p. 264-265.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 265.

⁷¹ Oskar Halecki, *op. cit.*, p. 172.

numai de opoziția dietei, dar și de reticențele episcopului catolic Napragy, ostil politicii lui Mihai, la care s-au asociat rezervele și dușmănia nedisimulată a nunțiului Malaspina.⁷² Observator atent, nunțiul a sesizat realele obiective ale lui Mihai Viteazul în politica lui ecleziastică, rămasă fundamental atașată ortodoxiei.

Examinarea acestui capitol de istorie religioasă din timpul lui Mihai Viteazul dezvăluie o fațetă mai puțin pusă în valoare, la reala ei semnificație, din politica marelui domn. Interferându-se în problematica complexă a raporturilor catolicism-reformă-ortodoxie, Mihai Viteazul a izbutit prin dialogul său cu catolicismul să fortifice ortodoxia desăvârșind procesul de instituționalizare a mitropoliei. În aceeași vreme, a creat cadrul juridic pentru emanciparea unui segment important din societatea românească, clerul ortodox, de la care va porni dialogul cu puterea centrală a mitropoliților români în secolul al XVII-lea. Meritul domnului este într-adevăr remarcabil fiindcă a întrevăzut avantajele ridicării ortodoxiei, care îi putea oferi o bază propriei stăpâniri.

Privită din aproape problematica religioasă a Transilvaniei și politica lui Mihai în sprijinul ortodoxiei, credem că aceasta nu poate să fie deteșată de interesele Habsburgice și ale Contareformei. Se poate afirma că Habsburgii prin ortodoxie voiau să echilibreze raporturile politice șubreze de Reformă. De aici tentativa de restructurare a sistemului religiilor recepte care, deși fără urmări, va constitui un precedent pentru ceea ce se va întâmpla la sfârșitul secolului al XVII-lea. Este de asemenea evident că biserica catolică, din aceleași rațiuni de recuperare a terenului pierdut prin Reformă, încerca la sfârșitul secolului al XVI-lea să ducă mai departe în Țările române procesul de unire a bisericilor. Confruntat cu opoziția stărilor transilvănene și chiar de catolicismul local, Sfântul Scaun a cristalizat la sfârșitul secolului un program pe care se va strădui să-l ducă la capăt în secolul următor. Insuccesele celor două forțe exterioare, imperiul și papalitatea, se datorează însă și poziției lui Mihai Viteazul care a rămas atașat ortodoxiei și deopotrivă reticent în atitudinea lui față de unirea de la Brest sprijinind acțiunea ortodoxiei în Moldova și Țara Românească față de prozelitismul catolic.

În lumina acestor precizări politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul constituie un capitol important, hotărâtor pentru românii ardeleni. Ea era concordantă unei tendințe care își are antecedentele în vremea lui Mircea cel Bătrân, în solidaritatea religioasă care a fost un factor al unității românești. Momentul pe care îl ilustrează epoca lui Mihai, prin activitatea stărilor și a domniei, reflectă metamorfozele care s-au petrecut în societatea românească în general în secolele XV și XVI. El exprimă, evident, sinteza unor aspirații latente care, în legătură cu acțiunile domnilor din țările libere, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, au căpătat un contur tot mai definit. Ritmul de organizare al episcopatelor românești în secolul al XV-lea, confruntarea lor cu Reforma în secolul al XVI-lea, au impulsionat fenomenul de agregare la nivelul unor organisme superioare de tipul mitropoliei. Procesul a fost stimulat și de mari influențe ce veneau din practica sinodală care se înregistrează în cadrul episcopatului calvin român. În această ambianță, abandonarea limbilor de cultură în favoarea limbilor naționale a fost de natură să consolideze solidaritatea confesională și etnică. Într-un secol ce purta pecetea modernității, în a doua parte a lui și mai cu seamă din vremea lui Ștefan Báthory, procesul de afirmare a ortodoxiei devine tot mai evident. El a fost însă unul general românesc, rezultat din convergența aspirațiilor bisericii ortodoxe românești din cele trei provincii istorice. Afirmarea ortodoxiei ardeleni în vremea lui Mihai reprezintă un moment într-o evoluție, unul însă determinant, cu prelungiri în viitor. Ceea ce a rămas în urma politicii lui Mihai Viteazul este desigur organizarea și consolidarea unei mitropolii ortodoxe la Alba Iulia, politica socială în favoarea preoțimii, care va deveni osatura diplomelor privilegiate din secolul următor, începând cu 1609 până la sfârșitul Mitropoliei Ardealului, când a fost abolită pentru un veac și jumătate. Politica marelui domn de emancipare a preoțimii și de formare a unei elite ecleziastice pe care o întrevădea Sava Brancovici prin apropierea de Habsburgi și Șerban Cantacuzino se va materializa într-o altă conjunctură prilejuită de Reconquistă și de schimbările constituționale și religioase din Transilvania sub incidența Habsburgilor și Contrareformei. Acum revendicările clerului român reiau, de fapt, o parte a programului lui Mihai Viteazul.

⁷² Hurmuzaki, *op.cit.*, vol. III – 1, p. 514; Andrei Veress, *Documente privind istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. V, p. 360-361.